

За освітньою лінією «Мовлення дитини» складовими змісту роботи з мовленнєвого розвитку дошкільників є:

- звукова культура мовлення;
- словникова робота;
- граматична правильність мовлення;
- зв'язне діалогічне і монологічне мовлення.

У новій редакції Базового компонента дошкільної освіти проголошено комунікативну спрямованість роботи з розвитку мовлення дітей, адже оволодіння мовленням дає дитині змогу спілкуватися з оточенням, здобувати й обмінюватись інформацією, що надзвичайно важливо для успішної її соціалізації.

Змістове наповнення освітньої лінії «Мовлення дитини» акцентує увагу педагогів не на розв'язанні окремих завдань мовленнєвого розвитку дітей, а на цілісному підході до формування мовно-мовленнєвої компетенції (в єдності її складових) як одного з ключових критеріїв і водночас вагомої умови становлення й розвитку мовленнєвої особистості дошкільника.

Класифікація мовленнєвих занять

За способом організації:

- індивідуальні, на яких об'єднують дітей одного рівня мовленнєвого розвитку (1-4 особи)
- індивідуально-групові (4-8 осіб)
- групові (до 15 осіб)
- фронтальні, або загальногрупові (з усіма дітьми вікової групи)

За спрямованістю:

- тематичні, спрямовані на розв'язання одного мовленнєвого завдання (розвиток словника, формування граматично правильного мовлення, формування звукової культури мовлення чи зв'язного мовлення)
- комплексні, у процесі яких комплексно реалізують три мовленнєвих завдання (наприклад: розвиток зв'язного мовлення, формування звукової культури, граматично правильного мовлення)

Заняття як провідна форма роботи з розвитку мовлення та навчання рідної мови

Останнім часом під час організації освітнього процесу в дошкільному закладі значну увагу приділяють:

- інтеграції змісту дошкільної освіти;
- реалізації принципу інтеграції в побудові різних видів занять;
- наданню пріоритету заняттям інтегрованого типу.

Проте значення спеціально організованих мовленнєвих занять не зменшилося. Адже саме під час роботи на занятті педагог має змогу формувати в дітей уміння:

- використовувати в мовленні
 - інтонаційні засоби виразності;
 - порівняння;
 - образні вирази;
- контролювати

- темп мовлення;
- силу голосу;
- утворювати ступені порівняння прикметників;
- узгоджувати слова в реченнях різних конструкцій;
- скласти сюжетні розповіді тощо.

На заняттях з розвитку мовлення вихователь проводить цілеспрямовану лінгвістичну підготовку дітей до навчання у школі, комплексно формує мовленнєві вміння й навички, збагачує словник дітей. Тож заняття різних видів і типів є провідною формою навчання дітей рідної мови та розвитку мовлення.

Методичні аспекти проведення спеціальних занять із розвитку мовлення

Специфікою занять з рідної мови є те, що активність дітей на цих заняттях виявляється у сфері розумової діяльності. Дитина має слухати, думати, відповідати на запитання вихователя. З огляду на це потрібно формувати в дітей навички організованої суспільної мовленнєвої поведінки, зокрема: слухати і чути інших; висловлюватися, коли запитують; слухати і розуміти мовлення, адресоване кожному.

Запитання дітям слід ставити так, щоб спонукати їх до розмірковування: «Які ознаки підказали вам, що на картині зображено початок осені, а не кінець?», пошуку точної відповіді на запитання: «Яблуком можна пообідати чи перекусити?», зіставлення і свідомої оцінки кількох варіантів розв'язання мовленнєвого завдання: «Краще так чи так? ».

Завданням педагога є створити під час заняття комфортні умови, що дадуть змогу підтримати зацікавленість, ініціативність кожної дитини протягом усього заняття і сприятимуть її прагненню виявляти активність під час розв'язання мовленнєвих завдань. Такими умовами є забезпечення позитивного емоційного тла заняття, зміна видів діяльності, використання ігрових прийомів навчання, урахування організаційних особливостей та часових меж заняття.

Позитивне емоційне тло

Кожне мовленнєве заняття має викликати в дітей почуття задоволення. Досягти цього педагог може за умови використання доступних і цікавих для дітей прийомів навчання, створення атмосфери емоційного комфорту для кожної дитини, доброзичливості, зацікавленості в успішному засвоєнні знань. Пожвавлює заняття зазвичай доречне використання під час роботи з дітьми таких засобів гумору, як-от: жарти, прислів'я, приказки, іронічні загадки, забавлянки тощо. Енергійність, емоційність, позитивний настрій педагога передаються вихованцям, що, у свою чергу, підвищує їхній інтерес до навчання, активізує мовлення.

Зміна видів діяльності

Доцільно у процесі роботи на занятті почергово залучати дітей до різних видів діяльності, тобто поєднувати мовленнєві засоби з іншими засобами і способами відтворення змісту навчального матеріалу.

Так, сприяючи введенню до активного словника дошкільників певного слова, наприклад «веселка», попросіть визначити його словесно (що це?), описати за допомогою засобів образності (яка вона?), зобразити за допомогою

долоньок, скласти з різноколірних стрічок, намалювати тощо.

Залучення дітей до активної діяльності забезпечить їхню високу інтелектуально-мовленнєву активність.

Ігрові прийоми навчання

Однією з умов успішності мовленнєвої роботи на занятті є використання ігрових прийомів навчання. Серед них:

- ігри
 - дидактичні;
 - народні;
 - рухливі з текстами та діалогами;
- ігрові вправи;
- сюрпризи;
- забавлянки;
- ігрові життєві ситуації спілкування, в яких дитина є активним мовцем.

Педагогам слід пам'ятати, що гра завжди має залишатися грою, яку не слід, як це подекуди буває, підміняти навчальною вправою. Лише за цієї умови можна реалізувати весь навчальний та виховний потенціал гри щодо мовленнєвого розвитку.

Організаційні особливості заняття

Ефективність мовленнєвого заняття забезпечує його оптимальна організація. Розташовувати дітей на занятті варто так, щоб було зручно вести розмову (очі в очі) не лише з педагогом, а й з однолітками. Необхідно чергувати різні види дитячої активності, а також різні способи організації дітей для розв'язання мовленнєвих завдань із метою збереження інтересу та ініціативності дітей. Слід пам'ятати, що ефективність мовленнєвого заняття залежить від мовленнєвої активності дітей: чим більше говорять діти, тим ефективніше заняття.

Часові межі

Під час визначення часових меж заняття необхідно насамперед орієнтуватися на збереження у дітей працездатності та інтересу. Заняття має завершитися за мить до того, як діти самі про це вас попросять. Щоб відчувати це, вихователю треба навчитися спостерігати за станом дітей і помічати явні та приховані ознаки втомленості дітей. Орієнтиром для вихователя щодо визначення доцільності часових меж заняття з розвитку мовлення мають слугувати затверджені нормативи тривалості занять у різних вікових групах.

Традиційні методи та прийоми розвитку мовлення дошкільників:

- бесіда за змістом картини і розповідання за картиною
- переказ художніх текстів
- самостійні розповіді дітей (із власного досвіду, творчі тощо)
- дидактичні ігри
- мовленнєві ситуації
- ігрові мовленнєві вправи

Індивідуальна мовленнєва робота поза межами організованого навчання

Нині освітній процес зорієнтований на скорочення часу, відведеного для

організованого фронтального навчання на заняттях, на користь збільшення часу на особистісне самовизначення дитини в умовах розвивального середовища. Отож і робота з розвитку мовлення має вийти за межі організованого навчання і набути різних індивідуальних форм. Метою індивідуальної мовленнєвої роботи є закріплення мовленнєвих умінь і навичок, яких діти набули на заняттях.

Так, за потреби в постановці певного звука, показу його артикуляції та закріпленні вимови в чистомовці, скоромовці, іншій мовленнєвій діяльності, індивідуальну роботу з тією самою дитиною проводять кілька разів на тиждень, допоки не зникне мовленнєва вада.

У процесі самостійної пізнавальної, художньої, театральної або фізичної діяльності реалізують ті самі завдання з розвитку мовлення дітей, що й на заняттях, і ті, які складно успішно розв'язувати на заняттях. Наприклад, виховання навичок розмовного мовлення, культури мовленнєвого спілкування потребує природних життєвих ситуацій, мотивації мовленнєвої діяльності дітей. Тож у повсякденні відбувається подальший розвиток усного мовлення. При цьому найважливішим завданням є забезпечення умов для максимальної реалізації потреби дитини в мовленнєвому спілкуванні з дорослими та однолітками.

Мовленнєва компетенція — це вміння адекватно й доречно спілкуватися рідною мовою в конкретних ситуаціях (висловлювати свої думки, бажання, наміри, прохання тощо), використовувати для цього як мовні, так і позамовні (міміка, жести, рухи) та інтонаційні засоби виразності мовлення

Вікові особливості розвитку мовлення дошкільників

Мовленнєву компетенцію потрібно формувати в дітей вже з раннього віку. Ще до школи дитина повинна освоїти відповідні мовленнєві знання, вміння і навички, необхідні їй для спілкування. Задля цього потрібно лише дібрати адекватні методи і прийоми розвитку мовлення і навчання дітей рідної мови. Зміст і прийоми роботи з дітьми значно залежать від їхніх вікових особливостей.

Так, для розвитку мовлення дітей третього року життя важливо використовувати різні режимно-побутові процеси, під час яких педагог, спілкуючись з малюками, має:

- вправляти їх у називанні предметів, їхніх якостей, дій — «Дерев'яна пірамідка», «Кулька котиться»;
- учити дітей супроводжувати свої дії мовленням — «Мию руки», «Вдягаю сорочку»;
- формувати в дітей здатність звертатися до дорослих і однолітків із проханнями чи пропозиціями — «Дай, будь ласка, ляльку», «Давай гратися кубиками».

Мовленнєві завдання у роботі з дітьми четвертого року життя значно ускладнюються. Діти починають активно використовувати в мовленні засвоєні раніше слова. Тому у процесі рольових ігор, спостережень, трудових доручень слід не лише збагачувати й активізувати словниковий запас дітей, а й вправляти їх у використанні в мовленні іменників у знахідному й родовому відмінках множини («У парку було багато дерев»), учити правильно узгоджувати слова в реченні. Поряд з цим слід цілеспрямовано працювати над формуванням звукової

культури мовлення, вправляти дітей у правильній звуковимові. Для цього можна використовувати предметні картинки, іграшки, невеликі вірші.

На п'ятому році життя розширюється уявлення дитини про діяльність людей, про довкілля, з'являються нові теми для спілкування з однолітками і дорослими, виникає потреба домовитися про гру, узгодити трудові дії. Відтак основну увагу необхідно приділяти розвитку діалогічного й монологічного мовлення, формуванню навичок культури мовлення (ввічливо звернутися, привітатися, подякувати, попроситися тощо).

Дітей шостого року життя слід навчати граматично правильного, чіткого, виразного мовлення. Вихователь має звертати особливу увагу на помилки в мовленні дітей під час повсякденного спілкування. Із дітьми, які припускаються помилок у вимові звуків, неправильно вживають граматичні форми, проводять спеціальні ігри та вправи на їх виправлення. Для вироблення правильного темпу мовлення, закріплення вміння керувати силою голосу вивчають з дітьми скоромовки і лічилки. Особливої уваги потребує навчання дітей пояснювального описового мовлення. Ефективним прийомом при цьому є словесні доручення (пояснити товаришу нову дидактичну чи рухливу гру, трудовий процес, зміст малюнка тощо). Розвитку зв'язного мовлення, його виразності сприяє участь дітей у грі-драматизації, демонстрації лялькового театру, інсценуванні художніх творів тощо. Варто всіляко заохочувати мовленнєві успіхи дитини, адже це надає їй упевненості в своїх силах, активізує комунікативну діяльність, а отже, створює сприятливі умови для успішної підготовки до шкільного навчання.

Особистісно орієнтований підхід до розвитку мовлення дає змогу максимально врахувати рівень мовленнєвого розвитку та мовленнєві здібності, наміри, бажання, індивідуальні особливості кожної дитини і стимулювати її творчі прояви, орієнтуючись на її індивідуальність.

Програма залишається орієнтиром базового рівня мовленнєвого розвитку дитини на кожному віковому етапі. Вихователю надається право вільно використовувати програмний матеріал із розвитку мовлення у межах однієї програми чи з інших варіативних програм.

У молодшій групі з дітьми (5 — 6 осіб), які правильно вимовляють усі звуки (тобто випереджають базовий рівень розвитку), вихователь повинен працювати за програмою середньої чи навіть старшої групи або за іншою тематичною (більш складною) програмою, що отримала експертне оцінювання.

Засоби й методи роботи з розвитку мовлення

Оновлення підходів до організації занять з розвитку мовлення дітей потребує й оновлення засобів і методів розвитку мовлення дітей. Традиційні методи не втратили своєї актуальності. Змінилися не самі методи, а характер їх використання, позиції педагога і дітей у процесі їх застосування. Так, науковці рекомендують віддавати перевагу використанню творчих мовленнєвих завдань і вправ, реалізації принципу багатоваріантності у процесі їх розв'язання. Водночас з'явилися інноваційні методи і засоби розвитку мовлення дошкільників, серед яких побудова заняття у вигляді словесних подорожей у світ казки, фантазії, природи, мистецтва, звуків, фарб, книги тощо. Такі заняття можна проводити як у формі діалогу, так і у формі полілогу.

Полілог як один з ефективних методів мовленнєвої роботи

Полілог — дискусійна не репродуктивна бесіда трьох і більше учасників, спільний пошук відповідей на проблемні запитання у процесі обговорення. Кожен учасник полілогу має рівні права, зокрема й основне право — право помилитися, усвідомити свою помилку та виправити її самостійно. У репродуктивній бесіді (основній формі діалогу з дітьми в дошкільному закладі), коли відповіді майже на всі запитання дітям уже відомі, а потрібно виявити лише, як діти засвоїли матеріал, вихователь виконує роль ведучого, а у полілозі він — режисер.

Кожен учасник полілогу має право висловлювати і обстоювати власну думку, навіть якщо вона не збігається із загальною, традиційною. Будь-яка відповідь приймається як можлива, як варіант розв'язання проблеми. Вихователю як авторитетній особі після завершення розмови слід аргументовано висловити свою позицію. Діти при цьому можуть або залишитися при своїй думці, або прислухатися до думки поважної досвідченої людини. Зазвичай діти приймають позицію вихователя, однак тепер це вже не нав'язана думка, а власне рішення. Така форма спілкування і навчання сприяє:

- формуванню в дітей
 - прагнення мати власну думку;
 - звички самостійно мислити;
- розвитку здібностей
 - формулювати та аргументувати свою думку;
 - висловлювати думки найдоцільнішими способами;
 - обстоювати власну позицію відповідно до вікових можливостей.

Полілог — один з методів розвитку словесної творчості дітей у процесі пізнавальної діяльності. Важливою організаційною умовою для полілогу є спілкування «очі в очі», що передбачає розташування дітей у колі, на одному рівні з дорослим із метою створення довірливої атмосфери та забезпечення участі кожного в обговоренні. Полілог використовують як на заняттях з розвитку мовлення, так і на інших заняттях.

Для того щоб полілог відбувся, необхідно крім інших умов забезпечити реалізацію принципу партнерства. Партнерство можливе тоді, коли метою вихователя є не дати дітям готові знання, а спільно з ними відшукати істину, відповіді на запитання. При цьому педагог наочно демонструє дітям способи знаходження розумних рішень щодо розв'язання інтелектуальних завдань та життєвих проблем і допомагає їм опанувати ці способи.

Заняття інтегрованого типу — ефективний засіб для закріплення набутих дітьми мовленнєвих умінь та навичок і збагачення пізнавального досвіду. Для них є характерним те, що для більш повного й глибокого розкриття теми, успішнішого розв'язання мовленнєвих і розумових завдань вихователь використовує матеріал із різних розділів програми. Під час інтегрованих занять поєднують кілька напрямів діяльності дітей. Тому таке заняття зазвичай складається з кількох взаємопов'язаних частин. Усі вони підпорядковані певній меті і доповнюють одна одну. Залежно від того, завдання якого розділу програми є головними, на інтегрованому занятті пріоритетним може бути той чи той напрям діяльності:

- художньо-естетичний — музика, образотворче мистецтво;
- інтелектуально-мовленнєвий — ознайомлення з навколишнім середовищем, розв'язання соціально-комунікативних проблемних ситуацій;
- логіко-математичний;
- природничий тощо.

Мовленнєва робота у процесі інтегрованого заняття забезпечує єдність усіх навчально-пізнавальних завдань. Спілкування, що активізує пізнавальну діяльність дітей, — саме той вид мовленнєвої діяльності, що має бути пріоритетним на заняттях інтегрованого типу. Таке спілкування сприяє:

- закріпленню знань дітей із різних розділів програми;
- активізації, уточненню і збагаченню словника;
- розвитку діалогічного й монологічного мовлення;
- формуванню комунікативних навичок; удосконаленню
 - виразності мовлення;
 - загальної культури мовлення.

Плануючи інтегровані заняття, слід пам'ятати, що їх часова тривалість має відповідати віковим особливостям дітей. Інтегровані заняття можна проводити, починаючи з першої молодшої групи.

Комбінувати освітні завдання, плануючи інтегровані заняття, можна по-різному. Об'єднує їх тема заняття, відповідно до якої і добирають змістові елементи з різних розділів програми та різні види діяльності дітей.

Так, завдання з музичного виховання, ознайомлення з довкіллям, художньої літератури чи образотворчого мистецтва поєднують із завданнями з розвитку мовлення: спочатку дітям читають вірші, вони слухають музику, разом з дорослим співають пісні, присвячені певній темі, потім малюють чи розглядають картинки (слайди, ілюстрації).

Види занять інтегрованого типу

Заняття інтегрованого типу за характером діяльності зазвичай поділяють на такі види:

- навчально-пізнавальне;
- навчально-ігрове
 - заняття-гра;
 - заняття-змагання;
 - заняття-розвага;
 - контрольне.

Навчально-пізнавальне заняття

Навчально-пізнавальне заняття спрямоване передусім на засвоєння навчального матеріалу, визначеного програмою. Під час заняття застосовують такі форми роботи з розвитку мовлення, як:

- словесні дидактичні ігри;
- різні види роботи з художніми текстами;
- коментована діяльність, що поступово переходить у доказове коментування;
- описові та пояснювальні розповіді тощо.

Навчально-ігрове заняття

Навчально-ігрове заняття побудовано на певному ігровому сюжеті, має єдину сюжетну лінію, що є стрижнем усього заняття і визначає його логіку. Ігровий сюжет передбачає розгортання дії в уявній ігровій ситуації, для підсилення враження від якої можуть бути використані елементи театралізації. При цьому всі навчальні, пізнавальні, розвивальні, мовленнєві завдання діти розв'язують у процесі розгортання ігрового сюжету на хвилі природного інтересу, що й дає змогу педагогу забезпечити високий рівень пізнавальної активності впродовж усього заняття.

Заняття-гра

Заняттю-грі притаманні такі ознаки гри, як:

- ігрові ролі;
- ігрові правила;
- ігрові дії;
- підбиття підсумків гри.

Заняття-гра має тренінговий характер і спрямоване на закріплення мовленнєвих знань, умінь і навичок.

Заняття-змагання

Із дітьми старшого дошкільного віку проводять заняття-змагання у таких формах, як:

- літературна вікторина;
- турнір знавців;
- конкурс творчих розповідей; етюдів-мініатюр; описів тощо.

Заняття-розвага

Заняття-розвага може мати характер шоу, яке проводиться на відповідну тему і за попередньо розробленим сценарієм. На таких заняттях часто присутні глядачі — інші діти чи батьки. Заняття-розваги — це підсумкові інтегровані заняття, на яких діти не отримують нових знань, натомість вони отримують позитивні емоції і задоволення.

Контрольне заняття

Особливе місце у системі мовленнєвої роботи посідають контрольні заняття, які планують і проводять в усіх вікових групах. Їх кількість, мету і зміст визначає вихователь. Починаючи з середньої групи, доцільно відводити по два заняття для кожної перевірки мовленнєвих навичок і вмінь дітей протягом півріччя, що дає змогу вихователю вчасно коригувати індивідуальну мовленнєву роботу з дітьми.